

Nr 202.

Af herr **Lindhagen** om *skrifvelse till Kungl. Maj:t angående utredning rörande kronans jorddonationer till industrien m. m.*

I anslutning till en framställning i reservation till norrlandskommitténs betänkande föreslogs vid riksdagarna åren 1908 och 1909, att Riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t begära en undersökning rörande statens jorddonationer till industrien samt vidtagande af de åtgärder, hvartill utredningen kunde gifva anledning. Den vid sistnämnda riksdag väckta motionen understöddes af tjuuguåtta andra ledamöter i Andra kammaren ur olika partier.

Framställningarna angåfvos omfatta:

- 1) Kronohemman och torp, hvarå åbo funnits.
- 2) Rekognitionsskogar.
- 3) Sågverkens stockfångstprivilegier.
- 4) Andra jorddonationer till industrien såsom grufskogar och grufallmänningar (härom en utredning redan verkställd), jordprivilegier inom Norrbottens län, nybyggesrättigheter och bortslumpade öfverloppsmarker.

Andra kammaren biföll båda åren framställningen. Första kammaren åter afslog den bägge gångerna, därvid kammaren dock år 1908 jämlikt sitt utskotts motivering yttrade att, en »utredning angående viss del af den till industrins understöd upplåtna kronojorden samt beträffande orsakerna till ändamålets förfelände kunde i vissa hänseenden vara önskvärd».

I början af år 1909 ingafs till Kungl. Maj:t som bekant från en mängd norrlänningar genom O. Dalqvist en framställning i ämnet, såvidt rörde rekognitionsskogar och stockfångstprivilegier. Denna s. k. norrlands-

Bih. till Riksd. Prot. 1910. 1 Saml. 2 Afd. 2 Band. 84 Häft. (Nr 202.) 1

petition gaf närmast anledning till frågans återupptagande vid 1909 års riksdag och finnes i sin helhet återgifven i den då väckta motionen.

I slutet af samma år tillät sig motionären att till Kungl. Maj:ts kännedom äfven formellt framföra de förslag och uttalanden, som förekommit vid förenämnda båda riksdagar.

Samtidigt ingick telegrafkommissarien C. E. Gustafsson till konungen med en hemställan, att Kungl. Maj:t täcktes *dels* utfärda den förklaringen, att åborna på under Åkers styckebruk skatteköpta hemman enligt 1747 och 1757 års lagar äro berättigade att själfva förvalta och afverka sina åbohemmans skogar, så länge de ej genom laga dom visas vara urståndsatta därtill; att åborna hafva rätt erhålla betalning för den afverkade skogen efter gängse pris; att de hafva rätt sälja af sina hemmans skogsprodukter till andra än bruksägaren, om han ej vill betala efter gängse pris; *dels* anbefalla kammarkollegium att sätta kronan i disposition af till Länna bruks understöd skatteköpta hemman; och *dels* låta verkställa en undersökning, om bönderna på de till Åkers styckebruks understöd skatteköpta hemman utan stor skada och afsaknad för brukets drift kunna lämnas en tryggare besittning af hemmanen än den, de nu innehafva.

Berörda tre framställningar ha nu remitterats till kammarkollegium för afgifvande af utlåtande. Därförinnan har domänstyrelsen yttrat sig öfver norrlandspetitionen och afstyrkt den väsentligen på samma grunder, som af Första kammarens tillfälliga utskott år 1909 anfördes.

Det är klart, att en sådan fråga som denna ej bör få falla. Då det emellertid visat sig, att saken lätt faller i glömska, måste den göra sig påmind.

Hufvuddragen af kronans jorrdonationer till industrien och deras öden må till en början angifvas. De äro följande:

Kronohemman och kronotorp, hvarå åbo funnits.

Utöfver stora anslag af skogar har bruksrörelsen gynnats med jordtilldelningar på det sättet, att till den anslagits en mängd kronohemman jämte kronotorp, hvarå kronoåbo funnits, med rätt för bruksägaren att i åbons ställe skattelösa hemmanet. Förmånerna för bruksägaren bestodo här förnämligast endast i en viss företrädesrätt till inköp af skogsprodukterna samt till åbons tjänstbarheter. Åbon å sin sida var tillförsäkrad att sitta »odrifven».

Dessa till större delen under bruken skatteköpta kronohemman har staten redan lämnat åt sitt öde. Följden har blifvit, att åborna

allt mer behandlats såsom rättslösa. På en mängd ställen ha åborna blifvit bortdrifna gent emot dem tillförsäkrade rättigheter. Mycket vanligt är också, att bruksägarna utan vidare bortsålt hemmanen till främmande eller ock tvingat åborna med hotelse om uppsägning, att själfva inköpa hemmanen och sålunda erlægga dryg betalning för en besittningsrätt, som i själfva verket tillkommit dem och icke bruksägarna. Där åborna kvarsitta, äro de underkastade godtycke på mångahanda sätt, ofta af den mest upprörande beskaffenhet. Att skog obehörigen afverkats till afsalu är ock mycket vanligt.

Riksdagen aflät år 1875 en skrivelse med begäran, att efter det ärendet hos vederbörande myndigheter vunnit behörig utredning för Riksdagen framlägga förslag huruvida och på hvad sätt de olägenheter, som vore förknippade med gällande stadgar rörande slika hemman, måtte kunna undanröjas. Säkerligen syftade Riksdagen till, att man borde komma till rätta med hela den sväfvande frågan om bruksägarnes och åbornas ömsesidiga rättigheter. En af advokatfiskalen i kammarkollegium L. G. Linde med anledning af riksdagsskrifvelsen afgifven framställning i ämnet var också väsentligen lagd på den linjen. Stridiga åskådningssätt och inflytelserika enskilda intressen synas emellertid lyckats leda utredningen förbi de farligaste punkterna: bevarandet af kronans afsikter och åbornas rätt. Det af kammar- och kommerskollegium gemensamt afgifna utlåtandet af den 23 november 1876 saknade ingående utredning — i brist på arbetskrafter såsom det heter — samt utmynnade allenast i en hemställan, att en författning måtte utfärdas, hvarigenom afhandlingar om försäljning af åbo- liksom af skatterätt till de under bruk skatteköpta hemman kunde mellan åbo- och bruksägare lagligen uppgöras och blifva bestående. Hela resultatet af riksdagsskrifvelsen blef den karakteristiska kungörelsen den 21 maj 1878 och sedan kungörelsen den 23 december 1881. Jämlikt den förre blef det medgifvet åbon att öfverlåta åborätten åt bruksägaren och enligt den senare bruksägaren att öfverlåta skatterätten åt åbon.

Tillvaratagandet af dessa gamla åborätter är en särdeles stor fråga. Det gäller tusentals åbor i hela vårt land. Till närmare belysning af hvad saken kan gälla vidfogas såsom bilaga motiveringen till ofvannämnda framställning rörande de till Åkers och Lenna bruk i Södermanland donerade kronhemman.*)

*) Denna af telegrafkommissarien Gustafsson författade inlaga må jämväl åberopas såsom svar på den af disponenten på Åkers styckebruk till samtliga riksdagsmän under förra året afsända framställning med ett skarpt klander mot motionären C. Lindhagen för att han i nämnda motion påstått, att skogarna å dessa slags hemman understundom

Alla dessa åbor veta, att de haft en själfständig besittningsrätt, som aldrig blifvit dem formligen frantagen. Men detta oakadt glider omärkligt rätten ifrån dem, under inflytande af andra lagar, som stå främmande för de äldre rättsförhållandena och hvilka bruksägare med växande djärfhet söka utnyttja till redskap för sina, mot den verkliga rätten stridande intressen. Dessa åbor hafva inga utvägar för att bevaka sin talan, ingen enskild sakförareverksamhet kan reda ut något i denna härfva. Deras rätt inskränker sig till några gamla förbleknade urkunder och andra handlingar, omsorgsfullt förvarade i någon vrå i hemmet.

Ingen annan än staten kan hjälpa dessa åbor. Och hvem skulle eljest ha både rätt och skyldighet att stå dem bi, om icke den, från hvilken de härleda sina anspråk. För närvarande låter dock staten i detta fall den ena handen icke veta, hvad den andra gör.

Kronan har äfven för egen räkning att här bevaka åtskillig rätt.

En utredning bör här dock ej inskränka sig till blott sådana kronohemman, som genom ren donation tillfallit bruk eller, sedan bruken nedlagts, numera andra större jordägare. En mängd kronohemman hafva dessutom frångått kronan genom förpantning eller liknande transaktioner, öfver hvilka det ur olika synpunkter kunde vara af intresse att få någon belysning. Gränserna mellan dessa olika slag af föryttningar äro reellt sedt säkerligen sväfvande.

Rekognitionsskogar.

Bland kronans donationer af skogar till industrien är först att märka de förnämligast under 16- och 1700-talen till bergshandteringens understöd anslagna skogar. De till äldre verk äfvensom vissa järngrufvor gifna skogar hafva åtnjutits fritt, men i öfrigt har för dessa skogar erlagts en viss rekognitionsafgift, hvarför de med ett gemensamt namn kallats rekognitionsskogar. Numera läser man skilja endast mellan rekognitionsskogar samt de i Bergscollegii cirkulärbref ²⁹/₃ 1824 omnämnda grufskogar och grufallmänningar, hvilka senare ej få till skatte lösas och för hvilka numera jämväl erlägges rekognitionsafgift.

uthuggas ganska fullständigt "såsom till exempel skedde i slutet på 1890-talet å vissa hemman, donerade till Åkers styckebruk". Det är möjligt, att denna af herr Gustafsson lämnade uppgift varit något öfverdrifven, hvilket jag i så fall beklagar. Den utsända cirkulärskrifvelsen konstaterar emellertid, att afverkning, såsom det säges i skogsvårdens intresse, ägt rum utan att uppgift lämnats om myckenheten. Det omtalas ock däri, att då en åbo vågade protestera mot tillämpad afverkning blef han därför exemplariter bestraffad. (Order gafs, att trots det dåliga vägslaget skulle "åtminstone detta parti drifvas fram".) Så är det nog öfverallt, åborna ha ingen annan rätt än att lyda.

Hvad då angår de förenämnda egentliga rekognitionsskogarne, skulle dessa, där de ej under en mera bestämd besittningsrätt blifvit åt bergverken upplåtna, enligt 1809 och 1810 års riksdagars beslut få indelas i hemman och skattelösas, hvarvid öfverloppsmark borde återfalla till kronan. Enligt uppgift i en år 1895 utgifven skrift, om till bruks understöd skattesålda hemman, torp och skogar, skulle vid den tiden omkring 890,000 tunnland af rekognitionsskogarne blifvit till vederbörande bruksägare skatteförsålda samt antagligen omkring 150,000 tunnland sådana skogar då ännu ha behållit sin natur. En god del af dessa skatteköp hade upprättats så sent som på 1870- och 1880-talen. I samma skrift uppgifves, att rekognitionsskogarne torde vid början af 1800-talet omfattat omkring 1½ miljon tunnland samt att på grund af kungl. brefven den 4 februari 1811 och 31 mars 1824 kronan återtagit en del af dessa skogar och dessutom åtskilliga bruksägare afsagt sig nyttjanderätten till åtskilliga hundratusen tunnland däraf. Då rekognitionsskogens afgifterna och skattelösen utgjorde mycket obetydliga belopp i förhållande till skogarnes värde, är det här fråga om en ren donation. Såsom i skatteregleringskommitténs betänkande af år 1882 uppgifves, hade då rekognitionsskogar, indelade till hemman om tillhopa 276,92 mantal, sålts till verksägare mot köpeskillingar, hvilkas sammanräknade belopp utgjorde allenast 23,432 kronor 41 öre, d. v. s. omkring 85 kronor pr mantal eller 3 à 6 öre pr tunnland skogsmark. Åtskilliga af dessa domäner har kronan sedan för bildande af kronoparker återköpt och därför betalt ett belopp motsvarande minst taxeringsvärdena. Exempelvis må omnämnas, att inom Gäfleborgs län funnos år 1903 20 bruk, som ägde skatteköpta hemman och lägenheter inom länet, hvilka uppkommit af rekognitionsskogar och som enligt skattebrefven skola vara oskiljaktigt förenade med bruket. De voro nämnda år taxeringsvärderade till 4,130,900 kronor och i skatteköpeskilling hade för dem utgifvits endast 5,318 kronor 30 öre.

Vid 1886 års riksdag väcktes motion i Första kammaren med yrkande, att därest skattebref å hemman, bildadt af rekognitionsskog, innehölle, att hemmanet ej finge skiljas från bruk eller fabrik, till hvars understöd upplåtelse skett, sådant villkor ej skulle medföra behörighet för kronan att, i händelse inrättningen nedlades, yrka rubbning af ägares och inteckningshafvares rätt. Denna motion afslogs af Riksdagen, och yttrade därvid en talare i Första kammaren, att rekognitionsskogarnes afbändande från staten vore ett af de största ekonomiska misstag, som blifvit begångna under århundradet; hade staten haft skogarne kvar, så

skulle grundskatter och annat kunnat afskrifvas och ersatts genom den ökade afkastningen af denna skogsegendom.

På 1890-talet anhängiggjorde kronan talan i olika rättegångar om återvinning af rekognitionsskogar på grund däraf, att bruksrörelsen nedlagts. Domstolarne ansågo den omständigheten, att bestämmelsen om, att ett hemman skulle vara oskiljaktigt med bruket, ej vidare uppfylldes, icke kunna föranleda till att hemmanet förverkats till kronan. Det säges, att domhafvandena i vederbörande bergslagar till och med konfererat sins emellan för att komma till sammanstående uppfattning. Kronans talan ogillades i alla instanser, och icke ens rättegångskostnaden kvittades utom af en häradsrätt. På detta och liknande sätt ha i jordfrågorna äfven de svenska domstolarne genom sin formella rättsuppfattning, okänslig i mångt och mycket för verklig rätt i samhället, dragit öfverskådliga olyckor och förluster öfver land och folk.

På motion i Första kammaren förmåddes därefter 1898 års riksdag att utan närmare eftertanke besluta, att författningarnas föreskrift om skatteköpta rekognitionshemmans oskiljaktighet med bruken skulle upphöra att gälla och att i följd däraf förbehåll därom ej skulle intagas i nya bref. Kungl. Maj:ts godkände också förslaget, och förordning därom utkom den 22 december 1898, hvilken förordning dock näppeligen kan ha retroaktiv verkan. Det är verkligen förödmjukande att nödgas erkänna, att man af ouppmärksamhet varit med om något sådant utan att protestera.

Genom Kungl. Maj:ts dom den 19 mars 1908 meddelades det sista prejudikatet i ämnet. Detta rör den s. k. *Tunabergs kronoallmänning*, belägen inom Jönåkers härad i Södermanland och numera med alla tillhörande »härligheter» i skog, jordbruk och folk så godt som ohjälpligt bortdömd åt Tunabergs kopparverk eller rättare sagdt Näfvekvärns gods. Hvilka intressen i dylika fall blifvit åsidosatta och ännu stå på spel lämnar denna rekognitionsskog ett exempel. Några uppgifter om denna sak kunna därför här vara på sin plats.

År 1757 tillerkändes delägarne i kopparverket, så länge det upprätthölles och på bergsvis bedrefves samt skogsunderstödet behöfdes, nyttjanderätten till allmänningen att däraf tillika med de därvarande oskattlagda torpen till kopparverkets drift och fortsättande sig betjäna, dock med rätt för de på allmänningen belägna skoglösa hemman och torp att få därifrån hämta behöfligt husbehöfsvirke. År 1879 utverkade delägarne rättighet för sig att jämlikt 1811 års kungörelse få efter skedd skattläggning skattelösa så stor del af allmänningen, som sedan de till skogsfång berättigade hemman och lägenheter erhållit däremot svarande skogsmark, kunde vara för verket erforderlig. Utbrytning af denna senare vederlagsmark skedde sedan så, att af allmänningens areal 4,606 har 87,3 ar från tilldelningen undantogs

509 har 19 ar, utgörande tomter, åker, äng och hagmark, hvarefter tilldelades 536 har 19,5 ar 23 i jordeboken upptagna torp, 191 har 37 ar de under Näfvekvärns bruk lydande lägenheter. 440 har 58,2 ar de under Näfvekvärn icke lydande hemmanen och 1,833 har 52 ar till hemman under Näfvekvärn. Återstoden 1,095 har 71,1 ar skulle anslås till kopparverket.

År 1889 fastställdes grunderna för skattelösen och med början af 1890-talet ansågo verkets delägare sig säkra på att icke vidare behöfva upprätthålla villkoren, hvarför man icke brydde sig om att vidta annat än en och annan åtgärd för att det skulle se ut som om bruksdriften hölles uppe. I själfva verket har sedan 1881 icke tillverkats någon koppar mer än en obetydlighet garkoppar, mestadels af affall, åren 1885, 1887 och 1895.

Frågan om kronans och kopparverkets inbördes rätt till denna allmänning var uppe vid 1877 och 1878 års riksdagar, hvarjämte reservanter i 1894 års konstitutionsutskott gjorde anmälan mot den handläggning, som vederfarits en af aderton torpare gjord ansökning att varda såsom åbor inrymda i torplägenheter å allmänningen, som af dem innehades.

Kronan instämde år 1899 delägarne i kopparverket med yrkande att, då de genom åsidosättande af villkoren för allmänningens upplåtelse förverkat sin rätt till densamma, de måtte åläggas att till kronan afträda sin förenämnda så kallade behållna andel i allmänningen.

Genom Kungl. Maj:ts ofvannämnda sistlidet år meddelade dom blef med tre röster mot tre eller således med ordförandens utslagsröst — en ledamot i domstolen var tillfälligtvis frånvarande kronans talan ogillad. Tillvaron här af skiljaktiga meningar synes tyda på en vändning i domstolsuppfattningen. I domen förklarades, att den omständigheten, att de gjorda förutsättningarne och gifna villkoren för nyttjanderättsupplåtelsens bestånd i ett eller annat afseende saknades eller eftersatts, icke kunde leda till förverkande af allmänningen, hvilken ägarne af kopparverket erhållit rättighet att skattelösa. Minoriteten biföll kronans talan. Genom samma dom ogillades en af tre torpare såsom mellankommande parter för talan, att de torp å allmänningen, som af dem brukades, måtte förklaras af dem besittas med stubb- och röjsehrätt.

En sådan dom medför icke blott en orätmätig förlust för kronan af en värdefull skogsegendom utan också synnerligen bekymmersamma förhållanden för de enskilde jordnehafvarna.

Hur det nu förhåller sig med uppkomsten af de på allmänningen befintliga, till största delen under Näfvekvärn lydande hemmanen kan här ej uppgifvas. Karakteristiskt är dock, att under det staten efterskönt grundskatterna på jorden, så lära de gamla grundskatterna på dessa hemman fortfarande jämte arrendena få utgöras af åborna till feodalherrarne.

De å allmänningen befintliga torpen, hvilka i själfva verket lära vara 29 till antalet, ha enligt donationsvillkoren upplåtits tillika med allmänningen endast till kopparverkets drift. Vid en bergmästareundersökning förklarades ock, att »torpen äro oundgängligen nödvändiga för kopparverkets drift».

Verkliga förhållandet lär emellertid vara följande. Torparna skola utgöra dagsverken; enligt en uppgift utgjorde de år 1894 tillsammans 2,695 mandagsverken. Dessutom ha de att som skatt till kopparverkets ägare erlægga visst belopp i penningar samt leverera vissa läster kol och vissa kubikfot spannmål. Icke ett enda af dessa dagsverken ha i mannaminne utgjorts vid koppartillverkningen.

Under sommartiden ha dagsverkena utgjorts dels vid Näfvekvärn dels vid andra under denna egendoms eget bruk varande gårdar, dels vid de af kopparverkets ägare utarrenderade gårdar. Före år 1898 måste torparne under vintertiden utgöra de flesta dagsverkena med skogshuggning och strömmingsnotdragning på anvisad plats, dit största delen af dem hade att gå $\frac{3}{4}$ nymil, en del ändå längre, och lika långt hem igen. Dessutom hade de att på samma platser utgöra öfverdagsverken mot betalning växlande från 75 öre till 90 öre per vinterdag och 1 krona till 1 krona 12 öre per sommardag, före år 1870 ändå lägre, till och med i mannaminne så lågt som 16 skilling per sommardagsverke från kl. 5 f.m. till kl. 7 e.m. Om ett dagsverke, ofta nog efter 5 à 6 timmar förut skedd budning, icke utgjordes, fick ett s. k. bötesdagsverke utgöras. Sedan har undantagsvis någon enda torpare kunnat betinga sig något bättre villkor än de andra. Alla dagsverken måste utgöras vid egen kost och med egna handredskap.

Alla till torpen hörande byggnader ha alltid af torparne måst underhållas. likaså afloppsdiken och utfartsvägar med därå befintliga broar. Kommunal- och andra utskylder måste äfven erläggas, hvilket icke är så litet, ty torpen äro jämförelsevis högt fyrksatta. En del har äfven haft att erlægga roteringsafgift i båtsmanrote, kronotionde m. m. Nästan alltid, då genom dödsfall eller efter uppsägning, verkställd af kopparverksägarna, ombyte af torpare skett, har ägaren med förmånsrätt uttagit den uppskattade husrötan, och har någon torpare genom nyodling ökat åkerarealen eller genom inköp af såväl strå- som kraftfoder hållit flera djur än hvad torpet kunnat föda och lyckats uppdrifva afkastningen något, har det icke dröjt länge förrän skatten höjts.

Allt detta under det att koppartillverkningen utgjorde, enligt uppgift i konstitutionsutskottets förenämnda memorial, under åren 1860—1869 i medeltal 53,65 centner, representerande ett bruttovärde af 2,654: 26 kronor, hvaraf staten i afrad eller tionde erhöill ett värde af 131 kronor 26 öre årligen, samt, enligt uppgift af kommerskollegium, under åren 1872—1881 i medeltal 54.60 centner till ett värde af 2,704: 31 kronor. Efter 1881 har som sagdt endast garkoppar tillverkats utaf affall och detta blott trenne år med respektive 64.40, 42,35 och 27.6 centner.

Genom Kungl. Maj:ts åberopade dom komma nu dessa torpare säkerligen i ett hopplöst beroende af enskilda, och det säges, att särskildt de torpare, som gjort framställningar om själfständig besittningsrätt, hafva att befara det värsta. Om det finnes någon gammal författning, som möjligen kan skydda dem, vet man inte. Men äfven om så ej är förhållandet, äga de rättighet att få ett värn genom ny lagstiftning. Att slumpa bort sin jordegendom på det sättet, att därpå för människor följer beroende, ofta påminnande om lifegenskap, kan icke vara någon uppgift för staten.

Utom förenämnda torp finnas å allmänningen äfven vakanta *båtsmanstorpen* Stora Damändan, Östra Damändan, Lörhälla (Bäckman), Lörhälla (Berg), Ävik. Skarastugan och Ytterbostugan samt *soldattorpen* Aspedalen, Sanstugan och Moga. Dessa torp hafva till hufvudrote haft Näfvekvärns egendom med undantag af Lörhälla (Berg) och Aspedalen, hvilka haft till hufvudrote, det förra Räfshyttans och det senare Wrena egendom. Brukarna af torpen betala nu arrende till ägarne af hufvudrotarne. Dessa torp lära icke ingått i donationen till kopparverket, och en undersökning bör väl i hvarje fall ske, om de icke ännu tillhöra kronan. Under vintern 1908—1909 lär ägaren af Wrena låtit afverka till afsalu inemot 1,000

timmer å soldattorpet Aspedalen. Det förtjänar anmärkas, att delägarne i Jönköpings häradsallmänning vunno för omkring tre år sedan i rättegång med Gällsta hufvudrote ett å häradsallmänningen upptaget under nämnda rote sorterande soldattorp.

Hurusom afverkning af skogskapitalet till afsalu under gångna tider skett å allmänningen samt myndigheterna blundat därför, därom har ortsbefolkningen åtskilligt att berätta.

Det nu sagda är anfördt endast som ett litet exempel på hvad som kan dölja sig under historien om kronans jorrdonationer till industrien. Det bör tilläggas, att på rekognitionsskogarne finnas mängstades en myckenhet uppodlade lägenheter, hvilka fortfarande torde ha en själfständig rätt, som bör genom statens mellankomst på ett för lägenhetshafvarne öfverkomligt sätt skyddas.

Sågverkens stockfångstprivilegier.

Vidare hafva ock, företrädesvis i de nordligaste länen, särskildt sågverken gynnats med privilegier å årlig stockfångst på kronans skogar mot en viss stubböresafgift. Dessa privilegier tillkommo under 1700-talet och långt in på 1800-talet.

Några sådana finnas ej vidare inom Gäfleborgs och Jämtlands län, enär vid afvittringen inom nämnda län de sågverk, hvilka förut åtnjutit dylika privilegier, i ersättning därför tilldelats bestämda områden, som blifvit till hemman indelade och skattelagda. En så beskaffad områdestilldelning har äfven förekommit inom de nordligare länen. Sålunda blef Hvitåfors sågverk i Norrbottens län vid afvittring år 1859 för 2,170,7 träd af sin privilegierade stockfångst tillagdt besittningsrätten till 27 särskilda hemman. Enligt en uppgift skulle Brännfors sågverk i Västerbotten år 1874 af kronan för stockfångst erhållit i vederlag ett område, motsvarande 25 tunnland duglig mark för hvarje träd af stockfångsten o. s. v.¹⁾ Stora områden ha på detta sätt tillfallit sågverken med full äganderätt och detta såsom det synes enligt länsstyrelsernas afgörande. Man förstår icke huru dylika missbruk af administrativ makt kunnat opåtaladt få utöfvas.

Inom Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län har emellertid utbrytning af stockfångst ägt rum äfven på det sättet, att till såg-

¹⁾ Ytterligare exempel lämnas i en af O. Dalqvist år 1909 utgifven broschyr: "Jag anklagar" (Wilhelmssons förlag). I denna skrift gifvas ock belysande exempel på andra slag af jorrdonationer till industrien från kronan.

verken småningom anvisats visst aftaget skogsområde, hvarifrån de mot erläggande af en skogsränta ägde uttaga den årliga stockfångst, som ursprungligen tillförsäkrats dem mot stubböresafgift. Efter år 1886 har träffats upprepade aftal mellan kronan och innehafvare af stockfångstområden, hvarigenom de senare afstått all rätt till områdena åt kronan mot medgifvande att under vissa år få verkställa en vidsträcktare afverkning, än som innefattas i stockfångstprivilegierna.

Såväl stubböresafgifterna som skogsräntan utgjorde endast en obetydlighet mot stockfångstens verkliga värde. Däremot har det vederlag för stockfångsten, som erhöles i sammanhang med afvittringen, varit äfven här synnerligen frikostigt tilltaget. I fråga om de mot skogsränta utbrutna skogarna begärde 1874 års Riksdag åtgärders vidtagande för att för kronans räkning försälja öfverskottsvirket å dessa skogar. Enligt kungl. brefvet 17 december 1880 förklarades emellertid Riksdagens framställning ej lagligen kunna föranleda till annat än att skogsstyrelsen ägde om afverkning af öfverskottet under viss tid träffa öfverenskommelse med sågverksägaren. Kronan var således hänvisad till att antingen låta skogen stå oafverkad och förfaras eller ock upplåta afverkningen till sågverksägaren mot det pris han ville betala. Här af begagnade sig också privilegiehafvarne.

Det kan i detta sammanhang vara af intresse framdraga ett exempel, i huru hög grad sågverksindustrien vid dessa utbrytningar af stockfångst ytterligare gynnats:

Mo sågverk, som numera äges af Mo och Domsjö aktiebolag, erhöles genom privilegier af åren 1759 och 1799 rätt till en årlig stockfångst å kronomark inom Anundsjö och Själevads socknar i Ångermanland af tillhoppa 1,516 träd mot viss stubböresafgift. Genom särskilda af Konungens befallningshafvande i sammanhang med afvittringen inom Anundsjö socken meddelade utslag af $\frac{25}{11}$ 1856 och $\frac{4}{5}$ 1859 tilldelades sågverket på tillstyrkan af styresmannen för afvittringen och länsmannen i orten i egenskap af kronoombud inom sistnämnda socken för hela denna stockfångst dels 21 öfverloppsmarker med en areal af 60,307 tunnland, 18 kappland, däraf 42,452 tunnland 3 kappland duglig mark, hvilket område uppskattats att årligen lämna 879 träd och dels för den öfriga stockfångsten besittningsrätt till 4 nybyggen om tillsammans 4 mantal och innehållande en ytvidd af 16,834 tunnland, hvaraf 10,000 tunnland ansetts vara duglig mark. De 4 nybyggena blefvo sedan omförda till skatte med oinskränkt rätt och lagfarna för privilegiehafvaren, hvaremot förstnämnda stockfångstområden, som befallningshafvande underlåtit belägga med skogsränta, sedermera, efter det befallningshafvande anbefallts härutinnan vidtaga erforderlig åtgärd, belades med en skogsränta af 240 kronor 72 öre. Fränsedt att vid afvittringarne under denna tidsperiod den dugliga markens areal i allmänhet mycket underskattades, kvarstår i alla fall, att sågverket erhöles vida större områden än som utgjorde skäligen ersättning för dess stockfångst. Därtill skulle enligt vanlig uppskattning beräknas högst 4 tunnland för hvarje träd.

Sedan områdena blifvit sålunda bestämda, blefvo åtskilliga anspråk af privilegiehafvaren framställda på öfverskottsvirket å den skogsmark, som upplåtits allenast mot skogsränta; och dessa anspråk hafva ock föranledt ganska väsentliga medgifvanden. Sålunda medgafs genom kungl. bref ²⁰/₁₂ 1862 sågverkets ägare att afgiftsfritt tillgodogöra sig torr, öfvermogen eller med stubbröta behäftad skog, vindfällan, stubbar och rötter med villkor, att han bekostade hushållningsplans upprättande. Efter det sådan plan blifvit upprättad och fastställd till efterrättelse under 20 år räknadt från år 1868, erhöll sågverkets ägare enligt kungl. bref ¹⁴/₇ 1868 rätt att få, utöfver de jämlikt privilegierna honom tillkommande 879 träd, tillgodogöra sig den enligt planen beräknade öfverskottsafkastningen af 1,250 friska träd af 12 decimeter tum vid brösthöjd mot en afgift af 40 öre trädet.

I öfverensstämmelse med anvisningen i förutnämnda kungl. bref ¹⁷/₁₂ 1880 förhandlades vidare med ägaren till Mo sågverk, hvilket ledde till att enligt kungl. bref ¹³/₁₀ 1882 sågverket berättigades att utöfver den årliga stockfångsten och öfrigt utsyning, som redan beviljats, under 10 år afverka befintliga träd, som 5 fot från roten hölle 11 decimaltum och däröfver i genomskärning mot 1 krona 15 öre för hvarje träd och på villkor, att allt virke, som afverkades å stockfångstskogarne, skulle försågas vid Mo sågverk. Under ärendets beredning erinrade skogsstyrelsen, att det icke lede tvifvel, att ej högre pris erhöles, om träden såldes på auktion. Denna rätt utsträcktes sedan på ytterligare ett år, hvaremot fyra andra framställningar af sågverkets ägare om ytterligare förmåner ej beviljades.

Enligt kungl. bref af år 1903 har efter aftal med sågverkets ägare bestämts, att denne mot afstående till kronan af sågverkets mot skogsränta tilldelade stockfångstområden berättigas att under tolf år å dem afverka alla träd, som 1,5 meter från roten i genomskärning hålla 28 cm. eller därutöfver, dock att på vissa såsom försumpade betecknade områden afverkning äfven fick ske af träd, som vid ofvannämnda höjd höllo i genomskärning minst 26 cm. (Jämför domänstyrelsens underdåniga skrifvelse ²²/₉ 1903.)

I följd af ofvörmälda medgifvanden hade, *utöfver* de årliga privilegierna af 879 träd, af bolaget åren 1856—1896 afverkats: enligt 1868 års bref 35,000 friska träd af minst 12 dec.-tum 5 fot från roten mot 40 öre stycket; enligt 1882 års bref 660,657 friska träd af minst 11 dec.-tum 5 fot från roten mot ett pris af 1 krona 15 öre stycket; och enligt 1862 års bref utan afgift dels under tiden 1882—1893 300,448 öfvermogna eller med stubbröta behäftade träd och dels före 1882, före hvilken tid saknades exakta uppgifter, enligt beräkning omkring 20,000 träd. Således under 40 år 1,016,105 timmerträd eller i medeltal 25,400 träd årligen, hvilket — efter reducering i trädens antal i anledning därpå, att ej alla lämnat 2 stockar hvardera såsom om privilegieträden stadgats — är omkring 22 gånger mer än de stockfångstprivilegier, för hvilka dessa skogsområden skolat utgöra vederlag.

Då förenämnda 660,657 och 300,448 träd lära kunna uppskattas till ett värde på rot, de förra af 4 kronor och de senare af 3 kronor per träd, utgör privilegiehafvarens present utöfver den årliga stockfångsten endast efter 1882 mer än 2,500,000 kronor. Det virke, som han enligt 1903 års bref tillåtits afverka, lär vara värdt omkring 1,000,000 kronor. Vinsten efter 1882 utgör således enligt denna beräkning 3,500,000 kronor. Det årliga värdet å de 879 träden representera åter ej fullt räntan å ett kapital af 100,000 kronor. Härtill kommer, utom vinsten före

1882 på denna stockfångstskog, den betydande vinst, som erhållits på de mycket värdefulla skogar, hvilka privilegiehafvaren erhöll med äganderätt för annan stockfångst.

Detta som sagdt endast såsom exempel.

Andra jorddonationer till industrien.

Hit hör ofvannämnda *grufskogar och grufvallmänningar äfven kallade statens till bergshandteringens understöd anslagna skogar* eller med andra ord dylika skogar, som staten ännu äger. Dessa skogar, hvilka ej få till skatte lösas, stå under domänstyrelsens inseende och upptagas dessa i domänstyrelsens senaste ämbetsberättelse med en areal af 33,184 hektar 10 ar. Deras skötsel är ordnad genom förordningen den 27 maj 1898 angående »förvaltningens af statens till bergshandteringens understöd anslagna skogar».

Om denna jämförelsevis obetydliga skogspost har en utredning, ehuru visserligen ej heller den fullständig, ägt rum.

Alldeles fristående donationer äro åtskilliga slag af *privilegier*, genom hvilka större ägområden inom *Norrbottnens län* blifvit företrädesvis på 1700-talet upplåtna åt enskilda personer eller bolag till anläggande af järn- och sågverk samt för uppodling af större landsträckor.

Sådana voro: 1) Kengis bruks- och bergfrälseegendom i Pajala socken, 2) Meldercreutzska och Hermelinska bergverks- och odlingsdistrikterna (det förra odlingsdistriktet innefattande en landssträcka af omkring 20 mils längd och 10 mils bredd emellan Luleå och Kalix älfvar), 3) Palmstruchska odlings- och skogsdistriktet (ett ödesland 10 mil långt och 2 ½ mil bredt på norra sidan af Piteå älf), 4) Korpforss och Resundsforss järnverksanläggningar med därtill anslagna skogar, och 5) Awafors masugns och Hvitåforss bruks koldistriktsskog. Dessa privilegier reglerades i sammanhang med afvittringen. Stora områden frångingo därvid privilegiehafvarne och medtogos i den allmänna afvittringen. En utredning borde här ske, till hvilken omfattning ändock i följd af privilegierna delar af dessa jordområden bibehållits vid bruks-, grufve- och sågverksindustrien, som ej räknats till rekognitionsskogar. Sålunda lära Gellivarebolagets många hemman härröra från Meldecreutzka privilegiet.

Bolag hafva som sagdt jämväl på ansökan erhållit *nybyggesrätt* till en stor myckenhet nybyggen särskildt i Norrbottens län. En närmare utredning härom saknas.

Bortslumpandet vid afvittringen af s. k. *öfverloppsmarker* bland annat till industriella företag blott för att bli af med dem, är äfven ett uppseendeväckande ämne.

Eftervärlden måste stanna i häpnad inför den fullständiga oförmåga eller i bästa fall likgiltighet som kännetecknat den svenska administrationen i tillvaratagandet och upprätthållandet af kronans stora donationer till industrien liksom äfven till jordbruket. Man frågar sig om vi här stå inför en blodlöshet i den svenska rasen efter stormaktstidens öfveransträngningar eller om det är att hoppas, att de nästan totala förödelserna blott äro att söka i organisationen eller partitagande för penningmakten.

Rörande nu förenämnda jorrdonationer till industrien, deras uppkomst och skiftande öden finnes ingen sammanfattad utredning. Nutiden känner ej till dessa förhållanden i deras olika detaljer. Det är således till en början en viktig angelägenhet ur olika synpunkter att få något ljus i dessa saker. Att en enskild ej mäktar på lediga stunder åstadkomma detta utan att det måste ske på officiell väg, ligger i sakens natur. Till yttermera visso återopades i förra årets motion ett uttalande därom af dåvarande kammarrådet E. Thulin. Nyligen har kammarrådet A. Björkman yttrat sig i samma riktning.

Sedan man sålunda fått kunskaper i ämnet kan man med bättre förutsättningar än hittills börja reflektera öfver hvad som kan och bör göras åt saken. Att det hela är en enda stor riksskandal, vet man som sagdt visserligen redan nu. Men det saknas tillräckliga hållpunkter för att få de erforderliga greppen på saken.

Sålunda skall det säkerligen visa sig, att åtskillig ännu bestående juridik blifvit trädd för nära. Särskildt bör detta blifva förhållandet med kronohemman och kronatorp, hvilkas åbor blifvit tillförsäkrade okvald besittningsrätt. För dem, som sitta kvar, kan det blifva godt att få veta, att de hafva en rätt, och för dem, som blifvit bortdrifna olagligen, kan upprättelse på detta sätt vinnas.

Vidare skall man kanske finna, att en del andra villkor och förbehåll, som numera åsidosatts, fortfarande äro juridiskt bindande äfven som göra upptäckter i öfrigt om rättigheter, som kronan eller enskilde småbrukare ha i behåll.

Men härvid bör det icke stanna. Där gällande lagar eller rättspraxis ej längre räcka till för att hägna om de gamla donationerna, kan fråga uppstå att stifta nya lagar, som taga hänsyn till hvad som är skäligt och billigt och för landet gagneligt. Det kan sålunda ifråga-

sättas att genom lag gifva småbrukare af olika slag den trygghet i sin besittning, som de haft under statens hägn och som icke bort dem fråntagas. Staten kan ock med synnerligt fog genom ny lag bestämman, att de gamla villkoren skola i skäligen fall upprätthållas vid äfventyr, att donationen eller någon del däraf återfaller till statsverket. Staten borde slutligen nu lika litet som vid många tidigare tillfällen draga i betänkande att genom indragning, beskattning eller annorledes till statsverket helt eller delvis återböda dylika särdeles opåkallade eller af ouppmärksamhet föranledda jordföryttringar af ifrågavarande slag.

Saken brådskar emellertid. Lagen om tjugoårig preskription kan särskildt vålla åtskilligt afbräck. Egentligen borde denna lag ej omfattat de gamla kronodonationerna och det riktigaste vore att genom ett tillägg till lagen bringa rättelse häri. Det bör betonas, att en undersökning bör ske om alla donationerna, oafsedt hvilka uppfattningar man har om hvad sedan kan åtgöras.

Det hemställes alltså:

att Riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t anhålla att Kungl. Maj:t ville föranstalta en utredning rörande kronans jorrdonationer till industrien, äfvensom där-
efter vidtagna de åtgärder och, i den mån Riksdagens medverkan kräfves, till Riksdagen göra de framställningar, som af denna utredning föranledas.

Stockholm den 6 februari 1910.

Carl Lindhagen.

Bilaga.

Till Konungen.

I min ägo har kommit en af disponent Vrang vid Åkers styckebruk under-tecknad och till riksdagsmännen utsänd skrifvelse, på hvilken jag så mycket mera anser mig böra anhålla, att Eders Maj:t täcktes rikta sin uppmärksamhet, som jag förut lämnat borgmästare Lindhagen några upplysningar, hvilka disponenten i sin skrifvelse söker att ställa i mindre gynnsam dager.

Då hemman af det slag, hvarom här är fråga, skola återfalla till kronan vid brukens nedläggande, såvida åboerna sitta kvar på sina hemman, torde fullgiltiga skäl föreligga för staten att öfvervaka, att de af skatterättsinnehafvarna förvaltas i enlighet med gällande lagar, så att åboerna ej beröfvas sina rättigheter och därigenom drifvas från hemmanen. Därför lär Eders Maj:t ej underlåta att med missnöje observera följande fakta, som framgå af disponent Vrangs skrifvelse: 1) att disponenten väl angifvit, hvad som finnes i behåll af skog på vissa hemman, men ej hvad som afverkats på alla till brukets understöd upplätta hemman, under t. ex. 15 års tid. 2) att disponent Vrang för Åkers styckebruks del ej bestridt borgmästare Lindhagens påstående, att bruken mångenstädes taga skogen äfven till afsalu. 3) att på grund af den anförda skogsräkningen tyckes framgå, att afverkningen ej är afsedd att ske för hvarje hemman för sig. 4) att disponenten i sin skrifvelse medgifvit, att han gifvit order åt annat folk än åbons att afverka ett åbohemmans skog, och att han gjort det mot en åbos protest.

Någon säker sakkännedom torde ej vara att hämta ur disponent Vrangs anförda siffror, då han ej ens angifvit, om det till 12,562 st. räknade trädantalet omfattar enbart skogen på Merlännan nr 1 och 2 eller kanske äfven på ett eller flera af de 6 från Merlännan bolby afgärda hemmanen. Hvad afverkningen på Merlännan nr 1 och 2 beträffar, säger disponenten, att några hundratal — han är således oviss om antalet — timmer afverkats något af åren 1897—1899. Möjligen förklarar denna ovisshet, hvarför han ej kunnat upplysa, att Åkers styckebruk låt afverka skog på dessa hemman under de flesta af åren 1894—1904, hvilket helt säkert en opartisk undersökning skulle visa vara förhållandet.

Disponent Vrangs siffror må dock gärna för mig tjäna som bevis för att skogs-sköfving icke ägt rum. Men då afverkningens storlek ej kan rätt bedömas enbart efter behållningens storlek, hade det efter mitt förmenande varit intressantast att se en jämförelse mellan det under senaste 15 åren afverkade antalet träd och det af lika kvalitet kvarvarande icke blott på Merlännan nr 1 och 2, utan äfven på öfriga till brukets understöd upplätta hemman. Det är tydligt, att trädbehållningen efter 15 års massafverkning fortfarande kunde vara god, men att denna behållning skulle t. ex. bli reducerad till noll, om hälften af skogen afverkats under 15 år och den andra hälften afverkades under följande 15 år. Då faktiskt stor afverkning af skog

ägt rum på till Åkers och Länna bruks understöd skatteköpta hemmans skogar, hvilket Eders Maj:t ej kan hafva svårighet konstatera: då mängden af denna afverkade skog jäfvar hvarje påstående, att densamma kunnat användas endast till brukets understöd, och då bruket framför åboerna fått köpa hemmanen till skatte för att få säker tillförsel af skogsprodukter, föreligga helt säkert tillräckliga skäl för en undersökning, allra helst allmogen, såsom framgår t. ex. af Kungl. Maj:ts skrifvelse till kungl. kommerskollegium den 10 juni 1823 och riksdagshandlingarna för åren 1815 och 1855, flera gånger anført klagomål beträffande under bruk skatteköpta hemman samt 1908 och 1909 års riksdagars Andra kammare för sin del jämväl bifallit en begäran om undersökning af till brukens understöd upplåten kronojord. En sådan undersökning rörande till Åkers styckebruks understöd upplåtna hemman bör dock, efter mitt förmenande, endast företagas i samband med ett öfvervägande, om bönderna på dessa hemman utan stor skada och afsaknad för brukets drift kunde, i enlighet med i 1847 års kungl. bref uttalade tanke, att det skulle lända till landtbrukets skada och undergång, om åboerna på de mångfaldiga till brukens understöd upplåtna hemman skulle öfver makten betungas. lämnas en besittning, tryggare än den de nu innehafva, af den jord, som de till sitt eget uppehälle och landets nytta odla.

Af disponent Vrangs skrifvelse framgår, att han icke för Åkers bruks del bestridt, att bruket försålt skog från till brukets understöd skatteköpta hemman. Att förneka detta torde ock vara omöjligt. Största delen af Åkers bruks område är nämligen upplåtet till Åkers eller Länna bruks understöd, hvaremot, såsom disponent Vrang själf framhåller, de af bruksägaren under senare åren privat köpta hemmanen i allmänhet äro skoglösa. Hvart har då all den afverkade skogen, som af staten varit afsedd för bruksdriftens understöd, tagit vägen, om den ej försålts? Men hur det skall gå, om sådan skog får efter bruksägarens godtycke försäljas, därom lära nog de många under det senaste halfva århundradet nedlagda bruken hära vittnesbörd. Får bruksägaren för egen vinnings skull efter godtycke sälja till bruksdriftens understöd afsedd skog, torde det icke kunna förhindras att det ena bruket efter det andra råkar i händerna på skogsafverkare, i hvilkas intresse det är att på kort tid förtjäna pengar — ej att till landets nytta genom idogt arbete uppehålla och förkofra järnbrukens drift — för att, sedan de uttagit, hvad de kunnat, öfverlämna det förstörda järnbruket till nya spekulanter.

Af disponent Vrangs framställning synes framgå, att han betraktar Merlänna nr 1 och 2 samt möjligen ett eller flera af de från Merlänna bolby afgärda hemmanens skog som ett skogskomplex, och att tillgoseendet af hvarje hemmans skogs rätt sker efter bruksägarens godtycke. Faktum är dock, att denna skogs rätt är bestämd vid den år 1740 skedda och lagligt fastställda delningen af Merlänna bolby gemensamma skog, hvarvid icke blott Merlänna nr 1 och 2, utan äfven de afgärda hemmanen erhöilo sina skogsdelar hvar för sig, hvaruti ingen ändring enligt kartbeskrifningen vid laga skiftet 1837—1841 skedde, utan medgaf tvärtom Åkers styckebruks fullmäktige, inspektoren Söderberg, att skogsdelningen af år 1740 skulle förblifva orubbad. Skulle det tillåtas, att ofvannämnda skogskomplex finge betraktas som ett enda, måste det gifvetvis inträffa, att det mesta af skogen kunde afverkas på något af hemmanen, hvarigenom en eller annan åbo kunde beröfvas sin i lag bestämda rätt till husbehovsvirke.

Af disponent Vrangs skrifvelse framgår ytterligare, att han mot en åbos

protest låtit annat folk än åboens afverka skog på ett åbohemman, och att han öfverhufvud taget synes vilja bestrida åboens bestämmanderätt till afverkning, hvarjämte åboerna beröfvats all afkastning af skogen. I kungl. brefvet den 23 september 1747 förmåles, att riksens ständer funnit skäligt, att det måtte vara tillåtet för bruksägaren att efter öfverenskommelse med åboen förvandla hela hemmansrätten uti kolning och körslor emot samma betalning som skattebönderna njuta, och att åboen bör vara odrifven, så länge han skogen icke annorlunda än efter allmänna lagen och förordningar nyttjar.

Häraf framgår obestriddigen, att åboen vid förvandlingen af hemmansrättorna äger rätt till betalning icke blott för det med kolningen förbundna arbetet, utan äfven för själfva kolen, — eftersom bruksägaren skall betala åboen lika mycket som skattebönder — hvilket ytterligare styrkes af 1757 års lag att åboerna ej må tillåtas afföra skog eller kol till någon annan än bruksägaren, när han efter gångbart pris betalning erlägger. Vidare framgår af 1747 års lag, att åboen har rätt nyttja skogen utan annan inskränkning, än att det sker efter allmänna lagen och gällande förordningar. I det af disponent Vrang anförda kungl. brefvet den 28 januari 1757, hvarur han anför en mening, utan att visa sammanhanget med det öfriga och utan att anföra hela meningens innehåll, säges: att riksens ständer i sin skrifvelse till Kungl. Maj:t förmält, att de stannat uti den underdåniga tanke, att 1747 års lag må äga bestånd; dock hade riksens ständer tillika ansett för nödigt att göra det tillägg, att bruksägaren utom den kolning, körslor och dagsverken, hvaruti jordeboks- och mantalsrättorna förvandlas, må hafva frihet med egen betjäning så nyttja skogen, att den för framtiden må äga bestånd, och där lägenhet därtill gifves, jämväl uppodla åker och äng såvida hemmans åbon det själf ej förmår, och därigenom ej lider men och intrång. Äfven ock, att hemmansåboerna ej må tillåtas att föra skog eller kol till någon annan än den, som äger skatterättigheten, när han efter gångbart pris betalning erlägger.

Lagstiftarna hafva således, om än indirekt, medgifvit åboerna att föra skog eller kol till annan än skatterättsinnehafvaren, om denna ej vill betala efter gångbart pris. På grund däraf är man befogad antaga, att satsen: »såvida hemmans åboen det själf ej förmår och därigenom ej lider men och intrång» icke enbart hör till »där lägenheten gifves, jämväl uppodla åker och äng», utan äfven till: »må hafva frihet med egen betjäning så nyttja skogen, att den för framtiden må äga bestånd». Ett motsatt förhållande skulle nämligen leda till, att lagstiftarna utfärdat två emot hvarandra stridande bestämmelser. Då Åkers bruk ej inskränkt sig till det, om än i mindre grad, lagstridiga förfarandet, att »öfvervaka dessa skogars skötsel och vård samt besörja bevakning och kultur», utan äfven tagit all afkastning af skogen, för hvilken åboerna, då den ingår i hemmanens taxeringsvärde, måste skatta, har bruket således i två afseenden förgripit sig på åboernas rättigheter: 1) att åboerna ej fått njuta afkastningen af skogen; 2) att åboerna frantagit rätten att förvalta skogen, ehuru de ej genom laga dom visat vara urståndsatta därtill.

Ehuru jag redan framlagt tillräckligt många skäl, som visa att åboerna, ej bruket, lagligen äga förvaltnings- och afverkningsrätten af skogen, vill jag dock, för att undanröja hvarje tvifvel om motsatsen, ytterligare hänvisa till behandlingen uti riksdagsutskottet af 1757 års lag: Som bekant hade brukssocieteten till riksdagen 1756 inlämnat en skrifvelse, hvori den sökte att med hvarjehanda föreburna skäl komma åt åbohemmanen. Detta ärende remitterades till Cammarøkonomie- och

Commersdeputation, som i sin tur remitterade det till kammarutskottet. Pluraliteten af detta utskott tillmötesgick i protokollet den 17 juni 1756 bruks societetens önskan, men bondeståndets representant yrkade i sin reservation, att hela ärendet af vissa angifna skäl icke skulle upptagas till behandling eller åtminstone att 1747 års lag skulle äga bestånd. Deputationen öfverlämnade utskottets yttrande, tillika med reservationen, oförändradt till ständerna, af hvilka adeln utan vidare biföll utskottets yrkande. Prästeståndet däremot gjorde den 16 oktober det yrkande, som sedermera nästan ordagrant lades till grund för Riksdagens skrifvelse. Bondeståndet slöt sig den 20 oktober till prästeståndets resolution, hvarefter Riksdagen den 21 oktober utfärdade sin skrifvelse till Kungl. Maj:t i full öfverensstämmelse med den af prästeståndet uppsatta och antagna resolutionen, till hvilken bondeståndet slutit sig.

Då jag förutser möjligheten, att Åkers styckebruk skulle kunna påstå, att jag ej har med denna sak att skaffa, alldenstund jag icke är åbo på något af hemmanen, så vill jag i förväg framhålla, att min numera affidne fader varit åbo på den delen af Merlämma nr 1, som min bror nu besitter, att den afkastning af skogen, som han genom brukets förfarande beröfvats, varit till men för sterbhuset och således äfven för mig. Ett påstående från brukets sida, att det afverkat skogen på Merlämma nr 1 och 2, emedan den stod hindrande för återväxten, torde icke, äfven om det kunde bevisas, förklara orsaken, hvarför åboerna beröfvats skogens afkastning. Tvärtom lära åboerna ej underlåtit att afverka skogen och detta i enlighet med gällande lagar, om bruket uttalat önskan om dylik afverkning och därvid gjort dem förvissade att erhålla den rätt, som lag förmår. Nu voro de förvissade, att motsatsen skulle äga rum, hvilket icke jäfvas af disponent Vrangs skrifvelse.

På alla möjliga sätt, såsom det framgår af rättsprotokoll, utsatta för brukets godtycke, underkastade godtyckliga pålagor och uppsägning, drifna från hus och hem, så att det finnes exempel på, att åbo med hustru och barn under flera veckor fått söka sin tillflykt i en kolkoja på kronans skog eller slutat sina dagar i socknens fattighus, hafva åboerna, som jag dock måste medgifva numera blifva behandlade af bruket på ett betydligt mänskligare sätt, under tidernas lopp mistat det ena hemmanet efter det andra, så att af ett 40-tal till Åkers och Länna bruks understöd i Länna socken skatteköpta hemman nu endast 5 eller möjligen 6 besittas af erkända åbobönder, hvarjämte bönderna i Åkers socken drivits från hela byar, som sammanslagits till en jorddomän. I trots af dylik bortdrifning lär ej Eders Maj:t kunna godtaga disponent Vrangs påstående, att inga andra »kunna komma i fråga». Visserligen medgifver 1855 års kungl. bref, att bruksägaren kommer i full disposition af sådana hemman, där åbosläkterna äro utdöda, men till dess bruket visat, att så är förhållandet med de hemman som nu ej brukas af åboer, är min underdåniga tro den att Eders Maj:t ej vill godkänna den fulla disposition öfver hemmanen, som disponent Vrang, att döma af hans skrifvelse, tyckes anse bruket äga, emedan ett dylikt godkännande skulle kränka den rätt, som hvarje åboättling äger: att när som helst göra anspråk på och återförvärfva sin åborätt, och ej anser sig kunna det, emedan ett dylikt godkännande skulle medföra att kronan skulle förlora sin rätt till hemmanen vid brukets nedläggande.

Bland Åkers styckebruks i Länna socken befintliga egendomar märkes särskildt en del till det numera nedlagda Länna bruks understöd skatteköpta hemman, af hvilka några sammanslagits till en jorddomän, kallad Länna bruk, under det bönderna på de öfriga behandlas som arrendatorer under Åkers styckebruk. Efter

nu gällande lagar skola de hemman, som af kronan upplåtits till bruken, vid dessas nedläggande återgå till ren krononatur, hvarvid bruksägaren fränkännes all åborätt, under det åboerna eller deras efterkommande såsom kronoåboer inträda i den rätt att köpa hemmanen till skatte, hvilken de förr beröfvats till förmån för bruken. Då denna lag gäller utan hvarje inskränkning, blott med det uttryckliga villkoret, att hemmanen skola vara upplåtna till brukens understöd, upphäfver den således den lagfart på hemmanen, som bruksägaren erhållit. I kungl. brefvet den 3 februari 1855 har sedermera bestämts, att bruksägaren får behålla de hemman, där åbosläkterna, medan bruket ännu var i gång, dött ut.

Då jag härstammar i rätt nedstigande led från åbosläkter, som förr brukat hemman skatteköpta till Länna bruks understöd, har jag i kungl. kammarkollegium anhållit att blifva insatt som åbo på samt att få skatteköpa ett halft hemman Rocklännan, som min mors förfäder erhållit af konung Carl IX:s gemål, drottning Christina, och brukat i 200 år efter skatteköpet, men sedermera fränhändts. Då hemmanet vid brukets nedläggande återgått till ren krononatur, hade jag enligt för kronohemman gällande lagar först bort göra mina kraf gällande hos Konungens befallningshafvande i Södermanlands län i stället för hos kungl. kammarkollegium. Då emellertid kronan underlåtitt att sätta sig i disposition af dessa hemman, kan kronan gifvetvis ej heller ännu i vederbörlig ordning tillmötesgå åbosläktens i lag erkända kraf gent emot sig. På grund därpå anser jag med fog kunna göra gällande, att Eders Maj:t bör ålägga kungl. kammarkollegium, att så fort verkställd undersökning visat, det de af mig angifna hemmanen äro köpta till Länna bruks understöd, sätta kronan i disposition af dem utaf hemmanen, hvilkas åbosläkter ej af bruksägaren visas vara utdöda eller hvilkas åboer ej, i enlighet med i lag föreskrifvet sätt, hafva sålt sin åborätt till honom.

Orsaken, hvarför kronan underlåtitt att söka tillvarataga sin rätt och sätta sig i disposition af dessa hemman är för mig obekant. Då jag emellertid hört uttalas den åsikten, att det vore orätt, om bruksägaren förlorade de hemman, hvarpå bruket flera gånger beviljats lagfart, låt vara, att berättigadt klander mot lagfarten kan anföras, så vill jag häremot genmäla, att det ej är i svensk lag en dylik åsikt kan finna stöd, att saklös tredje man skall plikta för andras fel. Har någon köpt brukshemman af förre ägare, har det varit köparens skyldighet att lära känna de lagar, som gälla för hemmanen. Att åboerna och deras efterkommande med förlust af sina rättigheter skola plikta för köparens underlåtenhet eller okunnighet, är orätt.

Möjligen kan kronans underlåtenhet att i detta och liknande fall tillvarataga sina och åboernas intressen förklaras därpå, att en praxis tycks hafva utbildat sig eller vara på väg att utbildas, som, ehuru utan stöd af lag och i strid mot denna frågas historiska utveckling, anser, att vid brukens nedläggande ingen-ting kan göras åt saken, innan åboerna anhålla om sin rätt. Därvid förbiser man dock, att, då hemmanen vid brukens nedläggande återgå till ren krononatur, så är det statens skyldighet att tillse, att åboerna på dessa kronans egna hemman. äfven om de ej göra anspråk på hemmanens skatteköp, inrymmas i kronoåboers i lag bestämda rättigheter i stället för att bli behandlade som bruksägarens arrendatorer, hvarjämte man kan vara ganska viss, att en sådan praxis helt och hållet skulle borteliminera, hvad med lagen åsyftats. Ty genom detta tillvägagångssätt tvingas åboerna, om bruksägaren på minsta sätt — med rätt eller orätt —

bestrider åborätten, till en process mot denne, som dock i lag fränkants all åbo-rätt. Hellre än att genom en utarmande process, för åboen försvårad genom oför-måga att läsa den gamla tyska stilen och själf skaffa sig behöfliga handlingar, utsätta sig för bruksägarens hämnd med utsikt att drifvas från platsen för eget och deras förfäders idoga arbete, hellre underlåta de att söka göra sin rätt gällande. Om den ofvannämnda praxisen skulle vinna framgång, tillvaratoges således hvarken kronans eller åboens intressen, hvarjämte brukens nedläggande på intet sätt förhindrades, utan snarare uppmuntrades, då bruksägaren bibehölls vid de förmåner, som varit afsedda till understöd för bruksdriften, men ej för honom personligen.

Helt annorlunda ställer sig saken, om man rättar sig efter den historiska utvecklingen och ej gör regeln till undantag och tvärtom. Om ett bruk nedlagts under storhetstiden och ej betalt sin hammarskatt, skulle säkerligen privilegierna förverkats och bruket som andra skattevrak antingen indragits till kronan eller för kronans räkning utbjudits. Under början af frihetstiden tycktes man ej hafva gått så strängt till väga. Men då frågan om hammarskatt var före år 1766, fram-höll Baltzar Freitag genom ett särskildt votum i bergsdeputation den 10 mars samma år, att bruken på mångahanda sätt kunde sätta sig i besittning af en mängd angränsande hemman. Nedlades ett bruk på ett ställe och dettas hammarskatt flyttades till ett annat ställe, erhöles nya förmåner, utan att de gamla förlorades. Om 20 eller 30 järnverk på detta sätt flyttades och åter ömsades, skulle rikets egendomar och tillhörigheter efter någon tid komma att stanna i brukspatroners händer. Detta var anledningen, hvarför den lagen stiftades, att vid ett bruks ned-läggande till dettas understöd upplåtna hemman skola återgå till kronan. Lagens stiftande förorsakades således i första hand af en sträfvan att förhindra bruks-ägarna att på det allmännas bekostnad tillskansa sig personliga fördelar och att förhindra brukens nedläggande i otid.

I kungl. brefvet den 11 december 1766 stadgades därför på grund af rikets ständers underdåniga framställning, att, då något bruk nedlägges, de därunder lydande hemmanen skola hemfalla till kronan eller bördeman, dock att i förra fallet åboen vid sin lösningsrätt bibehålles emot köpeskillingens erläggande till kronan, utan att bruket någon åborätt tillerkännes, men att inga andra skatterättigheter å kronohemman vid bruks nedläggande kunna eller böra hemfalla kronan eller bördeman än de, som för brukets skull och till dess hjälp blifvit från kronan inlösta. I kungl. brefvet till kungl. kammarkollegium den 3 februari 1855 har Kungl. Maj:t förklarat denna lag sålunda, att den skatterätt, som bruksägaren köpt af kronan, är förknippad med brukets fortdrifvande och förfaller med dess nedläggande, då hemmanet återgår till ren krononatur, men åboens besittningsrätt fortfar orubbad och han inträder i samma rätt att köpa hemmanet till skatte, som tillhör åboer å andra kronohemman.

Såväl af 1766 som 1855 års lagar framgår således, att hufvudregeln är att hemman, skatteköpt till bruks understöd, vid brukets nedläggande skall återgå till kronan, och detta oberoende af om åboen uttalar eller icke uttalar önskan att få inrymmas i kronoåboers rättigheter eller att få skatteköpa hemmanet.

Nära 100 år efter den ursprungliga lagens stiftande gjordes i ofvannämnda 1855 års kungl. bref det tillägg till lagen ifråga, att då vid inträffande åboledighet å de till brukens understöd skatteköpta kronohemman icke någon till åboskapet

berättigad person af den sista åboens släkt finnes, besittningsrätten å hemmanet, såvida bruket ej är nedlagdt, tillkommer bruksägaren, börande däremot, så framt, vid dylik åboledighet, bruket befinnes vara nedlagdt, det uti 1766 års lag gifna stadgande lända till efterrättelse.

Då det inträffar så ytterst sällan, att åbosläkten dör ut, kan denna senare tillkomna undantagsbestämmelse gifvetvis ej upphäfva verkan af själfva hufvudbestämmelsen, hvarför det, efter mitt förmenande, tillkommer bruksägaren visa sig vara berättigad att åtnjuta de förmåner, som i undantagsbestämmelsen äro honom medgifna.

Att denna lags verkan skall i praktiken göras overksam, torde jämväl strida emot 1886 års riksdags beslut. Af C. A. Bäckström i Första kammaren väcktes nämligen samma år en motion om upphäfvande af kronans behörighet att söka återvinna äganderätten till under bruk eller fabriker skatteköpta hemman. Denna motion afstyrktes af statsutskottet på de grunder, som framgå af min skrifvelse. I Första kammaren talade motionären för sin motion, stödjande sig på lagfart och tjugunårig häfd, under det öfriga talare med stöd af de flesta af mig förut redogjorda omständigheter yrkade afslag, hvarefter kammaren afslog motionen. I Andra kammaren afslogs den utan debatt. Riksdagens afslag af motionen visar, att motionärens anförda skäl, lagfart och tjugunårig häfd, ej ansågos i detta fall vara så vägande, att de kunde upphäfva denna lag, hvarjämte båda kamrarnas enhälliga beslut att bibehålla lagen visar, att det var riksdagens önskan, att denna lag ej på något sätt skulle göras mindre effektiv.

På grund af hvad jag nu anført vågar jag vördsamt framställa den underdåniga begäran, att Eders Maj:t täckes utfärda den förklaringen att åboerna på under Åkers styckebruk skatteköpta hemman enligt 1747 och 1757 års lagar äro berättigade att själfva förvalta och afverka sina åbohemmans skogar, så länge de ej genom laga dom visas vara urståndsatta därtill;

att åboerna hafva rätt att erhålla betalning för den afverkade skogen efter gängse pris;

att de hafva rätt att sälja af sina hemmans skogsprodukter till andra än bruksägaren, om han ej vill betala efter gängse pris;

vidare att Eders Maj:t täckes anbefalla kungl. kammarkollegium sätta kronan i disposition af till Länna bruks understöd skatteköpta hemman;

samt att Eders Maj:t täckes låta verkställa en undersökning, om bönderna på till Åkers styckebruks understöd skatteköpta hemman utan stor skada och afsaknad för brukets drift kan lämnas en tryggare besittning af hemmanen än den, de nu innehafva.

Stockholm den 3 december 1909.

Underdånigst

C. E. Gustafsson,

Telegrafkommissarie.